

Matti Sadeniemi 1910–1989

Kotikielen Seuran kunniajäsen ja Virittäjän toimitusneuvoston pitkäaikainen jäsen professori Matti Juho Sadeniemi kuoli kesäasunnossaan Tyrvännössä 29. heinäkuuta. Hän oli syntynyt Tampereella 12. huhtikuuta 1910.

Sadeniemen elämäntyö noudatti kiinteää linjaa ja oli silti monitahoinen. Hän tuli ylioppilaaksi kotikaupunkinsa Tampereen lyseosta 1928 ja suoritti nopeasti lukunsa Helsingin yliopistossa, aineinaan suomen kieli, germaaninen filologia, Rooman kirjallisuus ja suomalainen ja vertaileva kansanrunoudentutkimus. Filosofian kandidaatiksi hän valmistui jo 1931.

Tuohon aikaan ei jokaiselle lahjakkaalle ja ilmeisiä tutkijantaipumuksiaan osoittaneelle suomen kielen maistereille ollut tarjolla hänen kykyjään vastaavaa työpaikkaa. Sadeniemi oli yhden lukuvuoden ajan (1932–33) aputoimittajana Nykysuomen sanakirjan toimituksessa ja siirtyi sitten lähes kuudeksi vuodeksi (1933–38) kustannusosakeyhtiö Otavaan, jossa hänen tehtävänä oli kielentarkistus, käsikirjoitusten arviointi ja kirjasarjojen toimittaminen. Kustannustoimittajaksi hän ei kuitenkaan jäänyt; häntä tarvittiin vaativampiin tehtäviin.

Eduskunta-aloitteen pohjalta ja valtion toimeksiannosta oli Suomalaisen Kirjallisuuden Seura vuodesta 1929 teettänyt Nykysuomen sanakirjaa, jonka oli määrä ratkaisevasti poiketa kaikista siihenastisista suomen sanakirjoista: se oli suunniteltu yksikieliseksi, ja alkuperäisen aloitteen mukaan sen tuli sisältää »kaikki nykyisessä suomen kirja- ja sivistyskielessä käytetyt ja käytettäväksi hyväksyttävät sanat tarpeen mukaan määriteltynä ja selitettynä». Työstä tiedettiin tulevan pitkä; Knut Cannelin, E. A. Tunkelo ja Yrjö Wichmann olivat opetusministeriölle v. 1928 antamassaan lausunnossa arvioineet, ettei nelimiehin toimitus voisi saada sanakirjaa valmiiksi »kymmentä vuotta lyhyemmässä ajassa». Todellisuudessa työ osoittautui, kuten sanakirjojen alalla yleisesti, arvioitua vielä paljon aikaavievemmäksi. Kun sanakirjaa oli alusteltu kymmenen vuotta ja päästy vuoden 1939 kynnykselle,

oli kyllä saatu kerätyksi nelimiljoonaiset poimintokokoelmat. Sanakirjan käsikirjoitusta oli kuitenkin syntynyt vasta *h*-kirjaimen asti, eivätkä artikkelintekoperiaatteet olleet kunnolla selkeytyneet, eivät edes sellaiset keskeiset kysymykset kuin mukaan otettavien sanojen ja niitä valaisevien käyttöesimerkkien määrä ja laatu.

Tässä vaiheessa kiinnitettiin 28-vuotias maisteri Matti Sadeniemi päätoimittajaksi. Hän ryhtyi toimeen ripeästi, selvitti itselleen työn tavoitteet ja lukuisat käytännön yksityiskohdat, laati uudet artikkelinkirjoitusohjeet ja puhalsi nuorentuneeseen toimitukseen työn hengen. Sanakirjaa ruvettiin kirjoittamaan käytännöllisesti katsoen uudestaan. Raiteilleen nostettu hanke olisi varmaan lähtenyt edistymään tasaisen sujuvasti, ellei väliin kohta olisi tullut sota kaikkine seurauksineen. Matti Sadeniemi joutui kertausharjoituksiin alkukesästä 1939, sitten aseisiin lokakuusta 1939 heinäkuuhun 1940 ja uudestaan jatkosodan ajaksi 1941 ja 1943–44. Hän oli jalkaväkikomppanian päällikkönä ja haavoitui useasti; sotasairaalasta hänet kotiutettiin vasta syyskuussa 1945. Myös Nykysuomen sanakirjan työ oli ajoin kokonaan keskeytyksissä. Suurimmaksi osaksi ilman päätoimittajan johtoa se vajaamiehissään toimituksessa silti eteni: Sadeniemen koulutustyö oli ehtinyt kantaa hyvää hedelmää. Vuoden 1945 lopussa käsikirjoitusta oli valmiina *l*-kirjaimen alkupuolelle asti. Tiiviin ilmentymistahdin takaamiseksi oli sana-artikkelien tekoa kuitenkin vielä jatkettava monta työlästä vuotta, ennen kuin painatusta voitiin ajatella.

»Työn eri vaiheiden vaikeuksia on mahdotonta, jopa tarpeetontakin tässä yhteydessä kuvailla. — — Mielipaha ja kyllästyminen ovat vuorotelleet kuin pilvipäivät toiveikkaampien kausien kanssa», kirjoitti Nykysuomen sanakirjan kaikkia siihenastisia vaiheita tarkoittaen Martti Rapola v. 1952, kun sanakirjan ensimmäinen osa vihdoinkin oli ilmestynyt edellisen vuoden joulukuksi. Pilviseltä työn

on päätoimittajastakin täytynyt usein tuntua sotavuosien ja vaikeiden sodanjälkeisvuosien mittaan. »Sitkeys ja kiintymys työhön ovat taanneet tuloksiin pääsemisen», jatkoi Rapola, ja hän lisäsi: »Tulos tuntuu parhaalta mahdolliselta.» Yleisestikin käsitettiin tuoreeltaan, että sanakirja oli kertakaikkisen onnistunut, käytettiinpä minkälaisia ja kuinka vaativia mittapuita hyvänsä. Sanakirjan erityiseksi ansioksi osoittautui puhtaasti kuvailevan ja kieltä normittavan aineksen tasapaino, joka takasi teoksen monikäyttöisyyden. Käyttöön Nykysuomen sanakirja todella pääsi, ja käytössä se on pysynyt. Kirja on monen taitavan tekijän työ, mutta pääansio on päätoimittajan.

Sanakirjan ensimmäisen osan ilmestyminen oli sekin vasta välitavoite. Nyt oli vihdoinkin edessä varsinainen kymmenvuotishjelma, koko kuusiosaisen teoksen saattaminen aikataulun mukaisesti päätökseen. Osien oli ilmestytävä painosta puolentoista tai kahden vuoden välein, ja koko ajan oli valmistettava loppupuolen käsikirjoitusta ja viimeisteltävä ja ajantasaistettava kulloinkin painoon menevää osuutta. Työtä hidasti toimittajien nopea vaihtuminen, joka alusta alkaen oli ollut hankkeen haittana. Matti Sadeniemen täsmällisessä ohjauksessa alus silti lipui määräsatomansa joulukuksi 1961, melkein 23 vuotta sen jälkeen kun hän oli tehtävän ottanut vastaan.

Sanakirjan onnistumisen ehtoja oli tietysti se, että päätoimittaja oli aidosti innostunut kielen viljelyyn, tunnustelemaan äidinkieltä käytön mahdollisuuksia ja rajoja ja osoittamaan niitä muillekin. Käytännön kielenhuoltotyöhön Sadeniemi antoi osuutensa jo Ota-van-aikoinaan ja sitten enenevässä määrin niissä lukemattomissa pienissä ja suurissa linjanvedoissa, joita hän joutui tekemään Nykysuomen sanakirjan toimitustyön mittaan. Kun vastasyntyneen Suomen Akatemian yhteyteen oli saatu perustetuksi erityinen kielitoimisto, Sadeniemi nimitettiin sen järjestyksessä

Katsauksia

toiseksi hoitajaksi v. 1950, siis sanakirjan toimittamisen ohella. Samalla hänestä tuli akatemian kielilautakunnan sihteeri. Hoitajuus vaihtui v. 1958 johtajuudeksi, ja kun kielitoimisto akatemian lakkauttamisen jälkeen muutettiin v. 1970 Nykysuomen laitos -nimiseksi pienoisinstituutiksi, Sadeniemi jatkoi sen johtajana vuoteen 1974, jolloin siirtyi eläkkeelle.

Yleisö tulikin tuntemaan Sadeniemen ennen muuta kielitoimiston näkyvänä ja kuuluvana edustajana: hänen sanomalehtipakinansa ja vastauksensa kielitoimistolle osoitettuihin kysymyksiin olivat suosittua luettavaa, ja hänen äänensä tunnettiin lukuisista Yleisradion »kielivartioista». Vähemmän näkyvää mutta sitä tärkeämpää työtä hän teki asiantuntijana mm. monien erikoisalojen kielen kehittämissä ja pohjustamalla kielilautakunnan kokouksissa käsiteltäviä asioita selkein alustuksin. Niille samoin kuin kaikelle hänen kirjoittelulleen oli ominaista suppea, elävä ja ilmaisuvoimainen tyyli. Virittäjän lukijat muistavat sen erityisesti Kielemme käytäntö -osastossa julkaistuista Sadeniemen kirjoituksista, joita kertyi vuosien 1937 ja 1976 välillä seitsemisenkymmentä. Lukuisia kertoja niissä välähtivät tuoreen oivaltavat näkökulmat. Olipa käsiteltävänä yhdysubstantiivien nominatiivi- ja genetiivi-alkuisuus, yhdysverbien käyttö, ulkomaisten saarennimien taivutus, hyperkorrekti kirjallinen *eräs*-sanon käyttö tai rajanveto *utu*- ja *ntu*-verbien välillä, aina hän suoritti tehtävänsä yhtä tyylikkäästi: jyrkkyyttä välttämällä mutta tarvittaessa myös harkittuun yleistävään ohjeeseen päätyen. Ajankohtaisuutensa Sadeniemen kannanotot ovat säilyttäneet vuosikymmenestä toiseen.

Monien Sadeniemen kielenhuoltoaiheisten kirjoitusten takana on melkoinen määrä tutkimustyötä, ja ilman tutkijan, jopa luovan tutkijan otetta ei Nykysuomen sanakirjastakaan olisi saatu syntymään sitä mikä saatiin. Selvimät lisänsä kielemme tutkimukseen Sadeniemi on kuitenkin antanut toisaalla. Hänen miel-

tään askarrutti suomen syntaksi, varsinkin eräät sen keskeiset ja vaikeasti kuvattavat kohdat: subjektin, objektin ja predikaatiivin sijan määräytyminen. Jo toisena opintovuotenaan 1929 hän julkaisi Virittäjässä omintakeisen, terävästi ajatellun kirjoituksen »Objektin totaalisuudesta ja partiaalisuudesta», jossa hän koetti hahmottaa akkusatiivi- ja partitiiviobjektin esiintymistä säätelevän yleisen lain. Tavallaan hän sen löysi, tavallaan ei; näyttäähän siltä, että mitä yleistävämässä muodossa syntaktiset sääntönmukaisuudet pyritään esittämään, sitä enemmän niihin on liitettävä tulkintaohjeita. Oman ehdotelmansa eräät vuotokohdatkin nuori Matti Sadeniemi kyllä havaitsi. Tutkielman merkitystä osoittaa, että myöhemmässä keskustelussa siihen on yhä uudestaan jouduttu palaamaan.

Kun Sadeniemi seuraavan kerran liikkuu samassa aihepiirissä, predikaatiivin sijaa käsitellessään Virittäjässä 1950, hänen otteensa tuntuu huomattavasti varmistuneen. Esitys on nasevan selkeä, ja synkronista kuvausta täydentää lyhyin mutta osuvin vedoin hahmoteltu historiallinen näkökulma. Sadeniemen kahdeksansivuinen tutkielma »Totaalisesta ja partiaalisesta predikaatiivista» on oivalluspitoisuudessaan syntaksintutkimuksemme klassisia saavutuksia. Vais- tokkaasti havaittuja lisiä hän toi muutamia vuosia myöhemmin myös ns. eksistentiaalilauseita koskevaan keskusteluun (»Subjektin totaalisuudesta ja partiaalisuudesta», Vir. 1955). Saman aihepiirin tutkimushistoria kiinnosti Sadeniemeä sekin. Tutkielmassaan »Kappale lauseopin historiaa» (Lauri Hakulisen juhla- kirjassa *Verba docent*, 1959) hän selvitti, miten kieliopintekijät 1600-luvulta lähtien ovat vaiheittain edenneet subjektin, objektin ja predikaatiivin sijojen kuvauksessa ja vähitellen löytäneet asiasta »olennaisimman», ts. sen, minkä pohjalta Sadeniemen ja monien muiden ylläpitämä keskustelu on sitten yhä jatkunut.

Syntaksin alaan kuuluvat eräät muut-

kin Sadeniemen kirjoitukset, joille syysäyksen näyttää antaneen nimenomaan Nykysuomen sanakirjan toimitustyö. Niitä ovat jatkosodan rauhallisen vaiheen aikana syntyneet »Huomioita kielteisistä ja myönteisistä ilmauksista» (Vir. 1942) sekä »Post- ja prepositioista ja niiden rektioista» (Vir. 1943). Varsinkin myönteisiä ja kielteisiä ilmauksia koskeva tutkimus on urauurtava työ, ja sen heijastumia tapaa runsaasti myöhemässä suomen lauseopin tutkimuksessa.

Matti Sadeniemi oli runouden tuntija ja ymmärtäjä. Hänen harrastuksensa syvyydestä kertoo Virittäjän Haavion-juhlahivhkon 1959 painettu essee »Runo ja aika». Sadeniemi ihaili P. Mustapään runoutta, ja juuri siksi hän ei tahtonut hyväksyä niitä korjauksia, joita varttunut Mustapää oli tehnyt nuoren Mustapään runoihin. » — runo, sen jälkeen kun se on julkaistu, ei enää ole pelkästään kirjoittajansa: se on myös lukijoidensa oma», eikä lukijoilta saa riistää sitä, mihin he kerran ovat eläytyneet runoilijan kerrallisen tuntemis- ja ilmaisutavan pohjalta. Runouden ymmärtämistä ei yleensäkään voi olla ilman eläytymistä, ja juuri eläytyvää ymmärtämistä osoittaa pitkin matkaa Sadeniemen väitöskirja *Metriikkamme perusteet*, joka ilmestyi v. 1949. Se on monikerroksinen kirja; kerrokset ovat ikään kuin upoksissa toistensa lomassa. Sadeniemi halusi valaista »suomen kielen käyttelyä eri runomitoissa», ja siihen päästäkseen hän joutui laajasti ja uusista näkökulmista valaisemaan myös suomalaisen puheen rytmisyksiköitä äänneestä tavuun ja siitä ylöspäin ja suomen painotusta. Runsaine havaintoineen teos on näiltä osin jatkuvasti tuore; se on kuin pakosta läsnä kaikessa aihepiiriä koskevassa keskustelussa. Ja selvää on, että se on näkymättömästi tai näkyen läsnä aina silloin kun pohdittavana on mitallinen suomalainen runous. Sadeniemi toi metriikantutkimukseemme todennäköisyyslaskennan, ja sen avulla saivat uudenlaista valaisua sellaiset asiat kuin lyhyen ja pitkän tavun käyttö vaihtorytmin nousussa ja

heksametri eri runoilijain käyttelemänä. Hänen otteensa ei kuitenkaan ole pelkästään laskennallinen. Hän kuuntelee runoa ja ajattelee sitä runoilijan kannalta, lausujan kannalta ja runon vastaanottajan kannalta. Suppealla tyyllillään hän taas saa tiiviissä tilassa ilmaistuksi paljon.

Väitöskirjassaan Sadeniemi ei puuttunut kalevalanmittaan. Sille hän omisti erikseen laajahkon tutkimuksen *Die Metrik des Kalevala-Verses*, joka valmistui v. 1951. Metodiaan hän sanoo tilastolliseksi, ja semmoinen se onkin. Kirjan kannattavana juonirunkona ovat kuitenkin tutkijan omat oivallukset, joiden pohjalta hän tilastonsa suunnittelee ja todennäköisyyslaskunsa laskee, ja ne taas vievät hänet uusiin havaintoihin ja oivalluksiin. Aiempaa tutkimusta Sadeniemi suuresti täydentää ja korjaa jo selvitellessään eri säetyyppejä, niiden suosinnan eroja ja erojen syitä. Erityisen jännittävä on alkusointua koskeva luku, jossa todennäköisyyslaskuilla on hallitseva asema. Odotuksenmukaisesti teos huipentuu lukuun, jonka aiheena on kalevalanmitan synnyn ongelma. Sadeniemen kanta liittyy läheisesti Ravilan v. 1935 esittämään teoriaan, mutta taas hänellä on esittää omaperäisiä uusia lisäitä tähän tutkimusta jatkuvasti askarruttaneeseen kysymykseen.

Matti Sadeniemen varsinaisesti tieteellinen tuotanto käsittää vain vajaat neljä-sataa sivua. Sellaisena se on malliesimerkki huomattavan painavasta tutkijantyöstä, jossa taaja laajan voittaa. Yhdessä hänen muun tuotantonsa ja hänen muun toimintansa kanssa se jää kirjoihin yhtenä kaikkein merkittävimmistä suomen kielelle omistetuista elämäntöistä. Sen muisto tulee säilymään, niin kuin säilyy muisto Matti Sadeniemestä ihmisenäkin niiden mielessä, jotka hänet tulivat tuntemaan: avulias, ritarillinen ja sanan myönteisessä mielessä aristokraattinenkin, tarvittaessa myös järkähtämätön niissä asioissa, jotka tiesi oikeiksi. Keskeinen niistä oli suomalaisen isänmaan asia.

TERHO ITKONEN